

GIEVRRAS GIELLAMODEALLAT

Annika Pasanen

Ánne-Marge Päiviö

Berit Anne Bals Baal

Inga Lill Sigga Mikkelsen

Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat

1. Láidehus

Otná mánát leat boahtteáiggi giellaguoddit gos fal máilmmis de ležžet bajásšaddan. Nu leat maid otná sámemánát boahtteáiggi sámegiela giellaguoddit. Sii dat galget bajásgeassit boahttevaš sámi buolvva ja bargat omd. oahpaheaddjin, mánáidgárdebargin ja giellabargin. Jus mánát galget nagodit bargat dán deatlaš barggu boahtteáiggi, de sii fertejit sámástit otna. Sámi giellafálaldagaid boadus mánáidgárddiin¹ ja skuvllain ferte danin leat produktiivvalaččat sámegiela máná. Dakkár ulbmilat eaktudit gievrras giellamodeallaid.

Sámediggi lea **Sámi mánát odđa searvelanjain (SáMOS)** prošeavtta oktavuodas njukčamánu 2021 nammadan bargujoavkku mii galgá guorahallat sámiide heivvolaš, oktasaš gievrras giellamodeallaid. Bargujoavkku barggu bohtosat galget adnojuvvot viidáset dan barggus, man bokte hábmejuvvo nanu struktuvra mánáid ja nuoraid sámegielaš bajásgeassimii ja oahpahussii, ja mas implementerejuvvojit mánáidgárddiid ja skuvllaid stivrendokumeanttat². Dát čáluš lea vuosttaš oassi barggus. Dás ulbmilin lea čilget ja defineret iešguđet giellamodeallaid. Bargujoavku lea hábmen maiddái dokumeantta “Gievrras giellamodeallat II: fágalaš árvvoštallamat ja ávžžuhusat”, mas mii dárkileappot árvvoštallat giellamodeallaid praktihkalaš beliid.

Bargujoavkkus leat mielde sámi sosiolingvistihka professor **Annika Pasanen**, bajit inšenevra ja gielladutki **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, vuosttašlektor **Berit Anne Bals Baal** ja sámi mánáidgárdeoahpaheaddji ja SáMOS prošeaktabargi **Ánne-Márga Päiviö**. Bargujoavkku mandáhtta/bargogohččun lea Sámedikki mearrádusas govvejuvvon ná:

¹ Dán dokumeanttas atnit tearpma “mánáidgárddi” vaikko dát ii geavahuvo olles Sámis. Tearpmain oaivvildit sihke *ovdaskuvlla* Ruotas ja *beaiveruoktu* Suomas. Mánáidgárddi-tearpma lea maiddái kritiserejuvvon, erenomážit sámi konteavsttas. Mii leat goittotge dán dokumeanttain geavahan dan, go ii leat doaisttáži buoret, oktasaš tearpma váldon atnui.

² Norggas, Suomas ja Ruotas leat mánáidgárddiin ja skuvllain ieš guhtege lágáš stivrendokumeanttat, Norggas leat rámmaplánat mat stivrejit mánáidgárdefálaldaga ja oahppoplánat skuvllain, Ruotas oahppoplánat sihke skuvllas ja ovdaskuvllain ja Suomas oahppoplánat skuvllain ja mánáidgárddiin árrabajásgeassinplána vuodustusat.

Sámediggi áigu bargat dan nammii ahte giellabargu mánáidgárddiin ja skuvllain ovdánahttojuvvo. Mánát ja nuorat galget beassat oahppat sámegiela mánáidgárddis ja vuođđooahpahusas, ja vásihit ahte lea kontinuehta giellaoahpahusas go sirdet mánáidgárddis skuvlii ja go sirdet smávvaskuvladásis gaskadássái jnv. Sámediggi áigu álggahit dán barggu dainna ahte gávdat oktasaš definišuvnna das mii gievrass giellaoahpamusmodealla galgá leat mánáidgárddis ja vuođđooahpahusas. Definišuvdna galgá adnot vuođđun Sámedikki viidáset bargui váikkuhit ja ovdánahttit sámi giellaoahpamus mánáide ja nuoraide.

Gievrass/nana ja geahnohis giellamodeallaid/ giellaoahpamusmodeallaid jurddašepmi lea ovdánahttojuvvo dál vuosttamužžan skuvlii. Sámediggi oaidná dárbbu definišuvnii mii váldá vuhtii ja addá vuođu bargat giellaovdánahttimii mánáidgárddi rájes gitta joatkkaskuvlla dássái, vai sihkkarastit kontinuehta giellaoahpamus.

Dán dokumeanttas doaba *sámeoahpamus* čujuha buot oahpamusii - lehkos dalle sámegiela oahpamus dahje eará fágaid oahpamus - mas oahpamusgiellan lea sámegiella. *Produktiivvalaš gielladáidduin* mii oaiivildit dan, ahte olmmoš nagoda hupmat giela njuovžilit, sámegiela skuvlaoahpamus konteavsttas maiddá čállit giela bures. *Reseptiivvalaš gielladáidu* fas čujuha dasa, ahte olmmoš ádde giela, muhto ii ieš huma dan dahje hupmá hui unnán.

Bargojoavkku vuolggasadjin lea leamaš dat, ahte guorahallan galgá heivet Norgga, Ruota ja Suoma bajásgeassin- ja oahpamusvuogádagaide, ja ahte barggu bohtosiiguin sáhtta ávkkástallat buot dain riikkain. Ruošša bealde sámegielaid sajádat servodagas ja oahpamus lea hui čielgasit heajut go eará riikkain, ja dálá dilis dákkár giellamodeallaid ii leat realisttalaš implementeret Ruošša bealde. Bargojoavku háliida goittotge deattuhit dan, ahte Ruošša beali sámemánáin galggašedje leat seammalágán rievttit iežaset gillii ja kultuvrii go eará riikkain, ja ahte olles sámeservodat galgá dihtomielaččat bargat daid ollašuvvama ovdan.

Dárbu gievrass giellamodeallaid guorahallamii lea šaddan sámeservodagas dan dihte go dálá sámeeoahpamus bokte mánát eai oahpa sámegiela doarvá bures. Manne lea nu, go servodagas lea čielga hállu ovdánahttit sámegiela, dasa lea politihkalaš ja lágalaš vuođđu, gávdnovit čeahpes oahpaheaddjit ja motiverjuvvo váhneamat? Váilevaš gielalaš bohtosiid sivvan lea dávjá dat ahte geavahuvvojit geahnohis giellamodeallat, iige servodagas leat diehtu geahnohis ja gievrass giellamodeallaid erohusaid birra. Lea guovddázis áddet ahte dihtolágan oahpamusmodeallaiguin lea vejolaš ollet dihtolágan ulbmiliidda. Eanaš máilmmi giellanannen ja -ealáskahttinbargguin geavahuvvojit menddo láivves modeallat dan ektui, masa lea viggamuš ollet.

2. Gievrass ja geahnohis giellamodeallaid duogáš

Bargojoavkku barggu vuođđun lea leamaš professor emeritus **Jon Todal** čáluš "Notat om sterke og svake tospråklege opplæringsmodellar", man son lea čállán SáMOS-proševtta geavahussii. Čállošis Todal ovdanbuktá movt gievrass giellamodeallaid sáhtta geavahit sámi konteavsttas sámemánáid hárrái. Vuođđun lea dat ahte oahpaheapmi minoritehtagillii gáibida eará oahpahanvugiid go

majoritehtagielat oahpaheapmi. Gievrass giellamodeallat dárbbášuvvojat das beroškeahhtá leago mánás minoritehtagiella vuosttas vai nubbi giellan.

Tearpmat *gievrras giellamodealla* ja *geahnohis giellamodealla* leat jorgaluvvon sámegillii **Colin Baker** (1993) girjjis "Foundations of Bilingual Education and Bilingualism". Baker lea systematiseren modeallaid, maid bokte guovttagielat oahpaheapmi lea organiserejuvvon minoritehtagielaid ektui máilmmis. Son oaivvilda ahte skuvlejupmi, mas leat geavahanláhkái guokte giela ja mas minoritehtagiella lea okta dain gielain, lea *guovttagielat oahpaheapmi* (eng. *bilingual education*). Guovttagielat oahpahusa modeallaid son lea juohkán guovtti jovkui: gievrras (eng. *strong*) ja geahnohis (eng. *weak*) modeallat. Geahnohis giellamodeallaid bokte šaddet mánát hui háreve minoritehtagielagat, muhto gievrras giellamodealla bokte mánás lea buorre vejolašvuotta šaddat minoritehtagielagin. Modeallaid meroštallamis Baker geavaha njealje kriterat: (1) oahppi kategoriija, (2) giella luohkkálanjas, (3) servodatmihttu, (4) gielalaš boađus.

1. *Oahppi kategoriija*. Leago oahppis majoritehta- vai minoritehtagiella vuosttašgiellan? Dat ferte leat dihtosis guovttagielat oahpaheami plánedettiin. Dán oktavuođas lea sáhka gielalaš majoritehta ja minoritehta birra, ii fal etnisitehta birra. Etnalaš minoritehttii gullelaš oahppis sáhtta leat majoritehtagiella áidna aktiiva giellan, ja dalle Bakera juogu mielde dat oahppi gullá gielalaš majoritehtii.

2. *Giella luohkkálanjas*. Dat lea giellamodealla dáfus hui deatalaš kriterat. Geavahuvvogo majoritehtagiella vai minoritehtagiella gulahallamis ja oahpaheamis luohkkálanjas? Oahpahanmodealla, mas minoritehtagielat oahppi oahpahuvo majoritehtagillii, sáhtta Bakera jalgii gohčoduvvot *giellaheavaheapmin* (eng. *submersion*). Dan oahpahanmodeallas leat hui negatiivlaš váikkusat: oahppi ii beasa ovddidit iežas vuosttašgiela ja vearrámus dáhpáhusas gártá luohpat das ollásit. Áibbas eará dilli lea dalle, go majoritehtagielat oahppi oahpahuvo minoritehtagillii. Dan modealla sáhtta gohčodit *giellalávgumin* (eng. *language immersion*) Giellalávgunmodealla ulbmil lea dat, ahte majoritehtagielat oahppi galgá šaddat produktiivvalaččat guovttagielagin, nappo máhttit iežas vuosttašgiela lassin nuppi giela.

3. *Servodatmihttu*. Manin galget oahppit oahpahuvo minoritehtagillii? Mii lea servodaga ulbmil dainna? Mánngga servodagas doaladumit iešguđet gielaide dáiddu ja geavaheami ektui leat rievdan manjimuš moaddelot jagis. Das go ovdal "okta giella - okta álbmot" -ideologiija lei dábálaš politihkalaš ulbmil, dálá áigge ain dábálu ulbmilat leat pluralisma, guovttagielatvuotta, mánnggagielatvuotta, mánnggakultuvrralaš servodat ja iešguđet giellajoavkkuid ovttaheardásašvuotta.

4. *Gielalaš boađus*. Mii lea giellaoahpahusa duohta boađus? Šaddet go mánát duođaid guovttagielagin vai leago oahpahusa boađus dušše ráddjejuvvon guovttagielatvuotta? Galget go máhttit hupmat ja čállit goappaš gielaide? Vai leago doarvái, ahte mánát áddejit giela? Dávjá lea guovttagielatvuotta biddjon ulbmilin minoritehtagiella oahpaheamis dahje minoritehtagielat oahpaheamis, muhto guovttagielatvuotta lea tearbman hui viiddis ja sáhtta sisttisdoallat hui iešguđetlágán gielladáiddu dásiid. Gielalaš mihtu lea dárbu meroštallat dárkileappot.

Todal lea čállosisttis ovdánahtán Bakera modeallaid ja heivehan daid Sápmai. Son lea lasihan Bakera modellii golbma kriterat, mat leat čuovvovaččat:

- A. *Bistu*: Todal lokte ovdan man dehálaš lea sihkkarastit giellafálaldagaide jotkkolašvuoda. Ollu mánát Sámis ožžot gievrras sámegiela mánáidgárdefálaldaga mii nanne sin sámegiela dáiddu, muhto skuvllas fálaldat ii leat šat seammá gievra. Lea hui dehálaš ahte skuvla joatká máná giela nannema ja ovdánahttima dan láhkái, ahte fállá sámegiela oahpahusa gievrras modeallaid bokte. Dan dihte Todal árvala lasihit Bakera modellii gurgadasa, mas meroštallojuvvo giellafálaldaga bistu. Jus mánná oažžu sámegiela mánáidgárdefálaldaga, muhto skuvllas oažžu sámegiela dušše fágan, de ii leat sihkar ahte son šaddá produktiivvalaččat sámegiela. Danne buot doaimmat fertet lágiduvvot gievrras modeallaid bokte sihke mánáidgárddis ja čađa skuvlaoahpahusa.
- B. *Čielga giellapolitihkalaš ulbmil*: Todal oaiivvilda, ahte servodatulbmilin pluralisma (girjáivuohta ja ovttárvosašvuota) ja guovttegielatvuota eai leat doarvái. Čielga ulbmilin galgá leat nannet sámegiela ja lasihit sámegiela logu. Gielalaš mihttu ges berre leat sámegiella.
- C. *Čielga ovddasvástádus*: Dasa lassin lea dehálaš čielggasmahttit geas lea ovddasvástádus sámi giellafálaldagain mánáidgárddiin ja skuvllain. Dávjá geavvá nu ahte váhnemat dat guddet ovddasvástádusa sihke fálaldagaid álggaheamis ja oahpaheddjiid gávdnamis. Todal rávve ahte suohkanat berrejit čielggasmahttit gosa dat ovddasvástádus gullá suohkana siskkoabealde. Dasa lassin berre suohkaniid olggobealde leat muhtun geas lea ovddasvástádus bearráigeahččat ahte sámi mihtut ollašuvvet, ja berre gávdnot instánsa gosa váhnemat sáhttet váidit jus giellafálaldat mánáidgárddiin ii doaimma.

3. Gievrras ja geahnohis giellamodeallat - maid dat mearkašit?

Bargojoavkku vuodđojurdda ja olles guorahallama vuolggasadji lea leamaš dat, ahte sámegiela produktiivvalaš dáidu galgá leat čielga mihttu sihke mánáidgárddis ja skuvllas. Mii leat suokkardallan Baker ja Todal meroštallamiid vuodul, movt buoremusat sirdit ja oahpahit sámegiela ja nannet mánáid sámegiela dáiddu.

Nugo ovddabealde oidno, sihke Baker ja Todal lokteba guovttegielatvuota- doahpaga ja guovttegielatvuoda deattuheami problemáhtalažžan unnitlogugiela konteavsttas. Go sámi mánát galget šaddat guovttegielagat, de lea sámegiella dat rašes giella, go fas riikagiella lea diehttelas. Jus sámi mánát galget šaddat guovttegielagin, de ferte sámegiella leat guovddážis ja deattuhuvvot. Sámi mánáid guovttegielatvuota danin čatnasa dasa man bures mánáidgárde- ja skuvlavuogádagat lihkestuvvet sámegiela. Dán ášši bargujoavkku guorahallá čiekŋaleappot nuppi dokumeanttas.

Bargojoavku oaidná ahte gievrras giellamodeallaid meroštallamis leat guokte beali; *organisatoralaš bealli* ja *diđolaš giellageavadagat*. Organisatoralaš gažaldagaide gullet omd. dat, gallii vahkus doaimmat lágiduvvot; leatgo sámegiela doaimmat sierra samejoavkkus vai stuorit joavkku siste; lágiduvvotgo deaivvadeamet gáiddusoahpahusa lassin. Giellageavadagaide gullet omd. diđolaš bargu

oaččo oahpahusa sámegillii iešguđet oahppofágain, dušše sámegiela fágan, de su giella ii beasa ovdánit nu movt galggašii ja nu sámegielat máná maid olaha ráddjejuvvon sámegielatvuođa. Duššebeare giellaoahpahusa bokte lea veadjemeahttun ovdánahttit doarvá iešguđet fágaid sátneráju, ja máná gielladáidui sáhttet báhcit ráiggit ja váilevašvuodát. Goaikkanasmodealla bokte sáhtta riikkagiella šaddá sakka nanut giellan mánás go sámegiella, juogo obbalaččat dahje mángga deatalaš suorggis, nu ahte máná ii nagot sámástit muhtun áššiid birra ja bággehallá válljet riikkagiella. Danin goaikkanasmodealla ii leat buorre dallege jus ruovttugiellan lea sámegiella.

Jus sámeservodaga ulbmil leat produktiivlaš sámegielat mánát, de eat sáhte Sámis goaikkanasmodealla bokte sirdit ja oahpahit sámegiela. Danin ferte guođdit dán giellamodealla ja dan sadjái geavahišgoahtit gievrass giellamodeallaid.

4.2 Goaikkanasmodealla

<i>Máná gielladuogáš</i>	<i>Gielaid sajádat</i>	<i>Servodat-ulbmil</i>	<i>Bistu</i>	<i>Giellageavadat</i>	<i>Gielalaš boađus</i>
Riikkagielat máná (riikkagiella ruovttugiellan)	Riikkagiella, muhto sámegiella ráddjejuvvon bottuin	Gievrass sámegielat	Leago ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahasas?	Leago diđolašvuolta giellageavadiid hárrái ja árvoštallan?	Ráddjejuvvon sámegielatvuolta; reseptiivlaš sámegiela dáidu
Sámegielat máná (sámegiella ruovttugiellan)	Riikkagiella, muhto sámegiella ráddjejuvvon bottuin	Gievrass sámegielat	Leago ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahasas?	Leago diđolašvuolta giellageavadiid hárrái ja árvoštallan?	Ráddjejuvvon sámegielatvuolta; riikkagiella šaddá sakka nanut giellan, obbalaččat dahje mángga deatalaš suorggis

Mii eat leat oaidnán vejolažžan tabeallas meroštallat oktageardánit goaikkanasmodealla bisttu ja giellageavadiid. Dávjá lea nu, ahte sámegiela oahpahas ii fálojuvvo systemáhtalaččat máná olles bajásgeassin- ja oahpahanbálgá áiggi, baicce muhtun muttuin dan. Dávjá lea maiddá nu, ahte anus eai leat diđolaš giellageavadat, giellafálaldaga bistu lea váilevaš iige fálaldat árvoštallojuvvo jeavddalaččat. Lea goittotge áibbas vejolaš ahte bistu ja giellageavadat leat ortnegis. Sámis lágiduvvo maiddá hui buorre ja gielladiđolaččat plánejuvvon giellaoahpahas. Čuolbman lea, ahte ii buorrege sámegiela oahpahas sáhte buvttihit doarvá buriid bohtosiid, jus dat ollašuvvá goaikkanasmodeallain. Sámemánát dárbašit ollu eambbo giellafálaldaga go goaikkanasmodealla fállá.

4.3 Gievrass giellamodeallat, mat heivejit oahpahussii Sámis

Bakeris leat guokte gievrass giellamodealla, mat heivejit Sápmái.

4.4 Nannenmodealla

<i>Máná gielladuogáš</i>	<i>Gielaide sajádat</i>	<i>Servodat-ulbmil</i>	<i>Bistu</i>	<i>Giellageavadat</i>	<i>Gielaide boadus</i>
Sámegielat mánná (sámegiella ruovttugiellan)	Sámegiella oahpahuš- ja gulahallangiellan	Gievrras sámegielat	Ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahušas	Diđolaš giellageavadat ja giellageavaheami árvoštallan	Produktiivvalaš sámegiela dáidu, njálmmálaš ja čálalaš

Dá lea modealla, man Baker gohčoda *maintenance / heritage language* -modeallan ja Todal fas *bevarings- og utviklings* -modeallan. Mii leat válljen *nannenmodealla*- doahpaga: ulbmilin lea nannet daid sámegielat mánáid sámegiela, geain lea sámegiella ruovttugiellan. Nannenmodeallas lea sámegiella gulahallama gaskaoapmin. Skuvllas dat mearkaša ahte sámegiella lea fágaid oahpahušgiellan, ja riikkagiella lea geatnegahtton fága. Servodaga ulbmil lea gievrras sámegielat ja gielaide boadus galgá leat mánáid produktiivvalaš sámegiela dáidu.

Modealla heive bures dakkár guovlluin dahje mánnájoavkkuin, gos mánain lea sámegiella vuosttašgiellan. Bargojoavku ávžžuha geavahit nannenmodealla buot guovlluin gos leat ruovttugiellan sámegiela hálli mánat. Sii galget beassat ovdánit, bajásšaddat ja oahppat sámegillii. Sin sámegiela dáiddu ja -geavaheami ferte doarjut ja nannet agi mielde nu, ahte sámegielas šaddá sidjiide gulahallama, oahppama ja servodaga nanu giella.

4.5 Oamastanmodealla

<i>Máná gielladuogáš</i>	<i>Gielaide sajádat</i>	<i>Servodat-ulbmil</i>	<i>Bistu</i>	<i>Giellageavadat</i>	<i>Gielaide boadus</i>
Riikkagielat mánná (riikkagiella ruovttugiellan)	Sámegiella oahpahuš- ja gulahallangiellan	Gievrras sámegielat	Ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahušas	Diđolaš giellageavadat ja giellageavaheami árvoštallan	Produktiivvalaš sámegiela dáidu, njálmmálaš ja čálalaš

Dán modealla Baker gohčoda *immersion*-modeallan ja Todal *språkbads*-modeallan. Sámegilliige doahpagat *giellalávgun* ja *giellalávgunmodealla* leat muhtun veardde geavahuvvon. Mii leat goittotge válljen namahusa *oamastanmodealla* dan geažil go giellalávgun orru báikkohagaid Sámis vuodđuduvvon boasttu áddejupmái. Dávjá lea dulkojuvvon nu ahte jus beare rávisolbmot sámástit

mánáide dahje ahte mánát gullet veahá sámegiela, de sáhka lea giellaláviumis vaikko mánát ieža eai hupmagoađege sámegiela. Ođđa namahus nappo deattuha ahte giellafálaldagas lea vissis ulbmil - mánna galgá oamastit sámegiela - masa gáibiduvvojit hui diđolaš giellageavadat ja man joksama fertte árvvoštallat jeavddalaččat. Sámis modealla vuodđojurdda lea, ahte riikkagielat mánna galgá šaddat produktiivvalaččat sámegiela, ja dat ollašuvvá buoremusat nu, ahte máná mánáidgárddis ja skuvllas gulahallama ja oahpahusa giellan lea sámegiela.

Oamastanmodealla bargojovku evttoha geavahit dain guovlluin gos sámegielaid sirdáseapmi sohka buolvvas nubbái lea hedjonan dahje boatkana, ja lea viiddis dárbu ealáskahttit sámegiela. Sámemánát, geat eai ollenge dahje doarvái beasa oččodit sámegiela ruovttus, sáhttet oččodit sámegiela mánáidgárddis, mii doaibmá oamastanmodealla bokte ja dan maŋŋá sámegillii lágiduvvon skuvlaoahpahasas. Dat lea áidna beaktis vuohki jorgalahttit sámiiid giellamolsuma ja nannet sámegielaid sajádaga miehtá Sámi.

Sámis lea dábalaš, ahte mánáidgárdejoavkkus dahje skuvlaluohkás leat mánát, geain leat hui iešguđetlágán gielladuogážat ja gielladáiddu dási. Dalle lea dárbu lágidit doaimmaid sihke nannen- ja oamastanmodealla mielde, goittotge dassáži go maddái álgoálggus riikkagielat mánát leat joksana produktiivvalaš sámegieldáiddu. Juohke mánna galgá oazžut giellafálaldaga iežas gielladárbbuid ja - dási mielde ja juohke mánna galgá beassat ovdánit giellalaččat. Dasa mii máhccat dárkileappot dokumeanttas “Gievrras giellamodeallat II: fágalaš árvvoštallamat ja ávžžuhusat”.

Njukčamánu 2022

SáMOS - proševtta gievrras giellamodeallaid bargojovku

Gievrras giellamodeallat II: fágalaš árvoštallamat ja ávžžuhusat

1. Láidehus

Dát čálus lea Sámedikki nammadan gievrras giellamodeallaid bargojoavkku barggu nubbi oassi. Dat lea čállosa *Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat* joatkka. Das mii leat ovdanbuktán ja heivehan gielladutkiid **Colin Baker** ja **Jon Todal** geahnohis ja gievrras giellamodeallaid. Dán nuppi oasis mii guorahallat gievrras giellamodeallaid praktihkas ja buktit ovdan iešguđetlágán vugiid, mo sámegielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid sáhtá lágídit gievrras giellamodeallaid bokte.

Bargojovkui gullet sámi sosiolingvistihka professor **Annika Pasanen**, bajit inšenevra ja gielladutki **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, vuosttašlektor **Berit Anne Bals Baal** ja sámi mánáidgárdeoahpaheaddji ja SáMOS prošeaktabargi **Anne-Márge Päiviö**. Sámedikki mihttu bargojoavkku bargui lea leamaš ovddidit mánáidgárddiid ja skuvllaid barggu mánáid sámegielatvuoda huksejeaddjin ja nannejeaddjin. Barggu bohtosat galggašedje adnot ávkin mánáidgárddiid rámmaaplána ja skuvllaid oahppoplánaid implementeremis ja oppanassiige sámegielaidda ovdánahttinbarggus Norggas, Suomas ja Ruotas.

Bargojoavkku barggu vuolggasadjin lea leamaš dat, ahte sámegielat mánáidgárde- ja skuvlafálaldagat leat deaŋalaččamus institušuvnnalaš dási doaibmabijut, maiguin sámeservodat sáhtá suodjalit ja nannet iežas gielaide. Danne lea deaŋalaš sihkarastit ahte skuvllat ja mánáidgárddiid duođaid lihkestuvvet sirdimis sámegiela mánáide produktiivvaš giellan. Mánáid ja nuoraid sámegielat fálaldagaid ovdánahttin lea olles servodaga oktasaš bargu. Dan barggus dárbbasuvvojit giellamodeallat, maid máilmmiviidosaččat leat gávnahan buoremussan ja beaktileamosin gielaide sirdimis ja nannemis.

2. Duogáš: sámemánáid gielladilit ja dárbbut

Otná sámi servvodagat leat iešguđetge dásiin dan hárrái man viidát giellamolsun lea dáhpáhuvan, man bures sámegiella lea sirdášan bearrašiin ja man ollu sámegiella geavahuvvo iešguđetge giellašiljuin. Mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid plánen ja praktihkas ollašuttin ferte lunddolaččat vuolgit guovllu diliin ja dárbbuin. Almmolaš dásis kategoriserejit sámegielat servošiidda dájvá roavvásit nu, ahte leat 1) nanu sámegielat guovllut, gos giella lea sirdášan ja ain sirdása eanaš bearrašiin, ja 2) guovllut, gos giellasirdin lea heahtašuvvan dahje oalát boatkanan. Lea goittotge váttis kategoriseret

sámegielaide diliid dárkilit guovlluid mielde, go lea dábálaš, ahte dihto guovllus bearrašiid ja mánáid diliid leat hui iešguđetlágánat. Maiddái nanu sámegiela guovlluin leat mánát geat eai oahpa sámegiela ruovttugiellan, ja maiddái guovlluin gos sámegiella ii viidát geavahuvvo bearrašiin, leat spiehkastagat dan ektui.

Soaitá leat vahátlaš sámegiela ovdánahttima dáfus meroštallat guovlluid juogo nanu dahje hearckes giellaguovllun. Dalle báhcet álkut fuobmákeahhtá sosiolingvistihkalaš rievdamat mat leat jođus, dego omd. ahte nuorat lávejit válljet riikkagiela³ gaskaneaset, vaikko sámástit njuovžilit. Giellamolsun- ja giellaealáskahtindiliide lea mihtilmas ahte mánájoavkkuid gielladiliid sáhttet rievdat ja molsašuddat hui jođánit ja ollu iešguđetge jahkeluohkáid gaskkas: ovttá jagi mánáidgárdái/skuvlii bohtet ollu sámegiela mánát, čuovvovaš jagi fas measta buohkat leat riikkagiela bearrašiin. Dáid ákkaid geažil bargujoavku oaidná buorebun kategoriseret baicca ovttaskas bearrašiid ja mánáid gielladiliid. Dihto guovllu gielladiliid sáhttet govvat dan vuodul, makkár oassi omd. mánáin bohtá makkárges gielladuogážiis.

Bearrašiid gielladiliid váldokategorijat:

1. Sámegiela, ovttagiela bearaš: sámegiella lea áidna giella váhnemiid ja mánáid gaskkas.
2. Sámegiela, mánggagiela bearaš: bearrašiis hupmet iešguđetge gielaide, main sámegiella lea okta.
3. Riikkagiela / earágiela bearaš: máná ii gula ruovttus sámegiela dahje sámegiela lea ruovttus eanaš symbolalaš geavahepmi.

Go mánáidgárddis ja skuvllas galgá bargat sámegielaohpahusa plánemiin ja čađahemiin, de lea vuosttaš lávki govvidit mánájoavkku, ja hábmet sámegielaohpahusa mánájoavkku mielde. Jus mánájoavkkus leat mánát geat bohtet riikkagiela ruovttuin, de lea mánáidgárddi ja skuvlla bargu oahpahit sámegiela ja rievdadit mánáid giellageavaheami. Jus mánát bohtet sámegiela ruovttuin, lea váldomihttu joatkit dan giellabarggu mii lea juo ruovttus álggahuvvon ja nannet ja ovdánahttit mánáid sámegiela ja giellaválljema. Goappáge dáhpáhusas mihtuide olle buoremusat gievrassat giellamodeallaid bokte: vuosttaš dáhpáhusas *oamastanmodealla* mielde ja nuppi dáhpáhusas *nannenmodealla* mielde (gč. modeallaid govvádušaid ovddit dokumeanttas). Mánáidgárddit ja skuvllat fertejit danin dovdat vuđolaččat sámegiela sosiolingvistihkalaš dili iežaset guovllus ja heivehit iežaset bargovugiid mánájoavkku gielladiliid mielde.

Máná nanu sámegiela dáidu, gielalaš identitehta ja giellaválljen eaktudit dan, ahte mánás lea jeavddalaččat dakkár áigi ja biras, gos gullo ja geavahuvvo aivve sámegiella. Dan dihte sámi mánáidgárddiid ja sámegoahpahusa ulbmilin galgá leat nu ovttagiela sámegiela biras go vejolaš. Buoremus lea dieđusge ahte giellabiras lea ovttagiela olles áiggi, muhto jus dat ii leat vejolaš, de sáhttet láchit saji ovttagiela birasii oasseáiggi. Dán dokumeanttas okta váldoulbmil lea buktit ovdan dan, movt ovttagiela sámegiela fáldat galgá huksejuvvot.

³ Dán dokumeanttas doaba *riikkagiella* čujuha oppalaš dásis daidda riikkaid eanetlogugielaide, maid váikkuhusaid siskkoaldea sámit dálá áiggi leat: Davviriikkain dáro, ruota- ja suomagiella, Ruošša bealde ruoššagiella.

Go suohkanat dahje eará eaiggádat álggahit dahje fáallet sámegiellat fáladagaid juogo mánáidgárddis dehe skuvllas, de vuosttaš lávki lea dat mii lea jo ovddabealde namuhuvvon: sii galget dovdat guovllu ja mánnájoavkkuid gielladiliid bures. Nubbi lávki lea kártet makkár fáladaga sis lea vejolaš dálá resurssaiguin fállat, ja mii lea dat gievrramus modealla maid sii nagodit fállat. Gielladoaimmaid lágideddjiide berre leat čielga vuordámuš ahte mánát ožžot dan gievrramus fáladaga maid lágideaddji nagoda fállat.

Gielladain ja eará eaiggádiin ferte gávdnot ollislaš giellaplána mánáid sámegiellat giellabálgá várás.

Doaba *giellabálggis* govvida olbmo giellabirrasiid joatkevašvuoda, giellafáladagaid bisttu ja ollisvuoda. Máná almmolaš giellabálggis galggašii álgit mánáidgárddi rájes ja de joatkit skuvlamannolagas, olles vuodđoahpahusa loahpa rádji. Das ferte váldit vuhtii ruovttugiellan sámegiella hálli mánáid ja riikkagiellat mánáid; iešguđetge muttuid goas mánná šaddá sámegiellat birrasii (mánáidgárdi, skuvla). **Ferte leat vuolggasadjin dat, ahte sámegiellat bálggis huksejuvvo ja fálojuvvo mánáidgárddi álggu rájis gitta skuvlaagi lohppii.** Nannoseamos giellabálggis lea go mánná oazžu sámegiellat fáladaga olles áiggi mánáidgárddis, vuodđoahpahas ja joatkkaoahpus. Lea erenomáš dehálaš, ahte máná giella beassá ovdánit olles su mánnávuoda ja nuorravuoda čađa iige su gielladáidu bisán iige geahnohuva. Lea goittotge dađe bahábut hui dábálaš dálá diliin, ahte nu geavvá.

Dat albmanus, go olbmo vuosttašgiella gielladáidu áiggi mielde geahnohuvvá, gohčoduvvo gielladiehtagis giellaattrišuvdnan (eng. *language attrition*). Sámi mánáid hárrái vásihuvvo giellaattrišuvdna dan láhkái ahte mánás, geas lea sámegiella vuosttašgiellan, sámegiella dáidu geahnohuvvá dahje ii ovdán nu movt lunddolaččat livččii vuordimis vuosttašgiellat olbmos. Muhtin mánát geain vuosttašgiella lea sámegiella, sáhttet njuolgut heaitit sámasteames, ja sin gielladáidu geahnohuvvá nu ahte produktiiva sámegiellat mánát šaddet reseptiiva sámegiellagin. Jus mánát eai oba gulage eaige ane iežaset vuosttašgiella de dát sáhtta jávkat, go nubbi giella váldá vuosttašgiella saji. Giellaattrišuvdna dáhpáhuva go mánáid giellalaš biras rievdá nu ahte mánát gullet ja atnigohtet iežaset vuosttašgiella hárvvibut. Dákkár giellabirasrievdamat dábálaččat dáhpáhuvet go mánná álgá mánáidgárdái dahje skuvlii, ja dán fáladagas máná sámegiella ii dorjojuvvo doarvá. Váhnemat vásihit mánáid giellaattrišuvdna duođalaš áššin. **Dan dihte bargujoavku lea válljen deattuhit giellafáladagaid bisttu dahje jotkkolašvuoda dehálaš fáktorin sámegiella sealluheamis ja nannemis mánáid produktiivalaš giellan.**

Bargujoavku háliida deattuhit dan, ahte **buot sámehoahpahusa ektui lea hui dehálaš meroštallat čielga ovddasvástádusa oahpahusa lágideamis ja čuovvuleamis.** Lea dábálaš ahte váhnemat šaddet guoddit ovddasvástádusa das álggahuvvogo sámegiellat fállat, goas dat álggahuvvo, fidnego skuvla/mánáidgárdi sámegiellat bargi ja gávdnojitgo sadjásaččat, jus bargi buohccá. **Sámehoahpahusa ovddasvástádus ii sáhte goassige leat váhnemiid hálddus.** Giellat fertejit geahčat bearrái ahte sin vuogádagas lea ovddasvástádus sámegiellat fáladaga organisatoralaš beilin ja bohtosiin. Váhnemiin ferte leat čielga diehtu dan birra, geainna sii sáhttet guorahallat mánáid sámegiellat fáladaga čuolmmaid - sihke dan, jus mánná ii oáččo fáladaga mii sutnje gullá, ja dan, jus sámegiellat fállat ii doaimma nu movt galggašii, ee. mánná ii oahpa sámástit dahje su sámegiella dáidu hedjona. Sámedikkiin berrešii leat bearráigeahččoortnet mii sihkarastá ahte buot giellafáladagat mat addojuvvojit gievrras giellamodeallaid vuogi mielde, duođasge lihkestuvvet sajáiduhit sámegiella mánáide hupmangiellan. Dákkár vuogádat gáibida ahte muhtun ásahas leat rávvagat movt dađistaga nannet sámegielloahpahusa- dehe fáladaga vai dat buorrána. Dát livččii Sámedikki

máŋggagielat álbmot, ja váldogielaid deaddu lea garas olles Sámis. Máŋggagielat olbmuid ja joavkkuid gaskkas lea dábálaš válljet giela gulahallanprinsihpa vuodul: válljejuvvo dat giella, man buohkat áddejit. Máŋggagielagiid giellaválljen ii leat álo systemáhtalaš: olmmoš sáhtta válljet iešguđetge gielaide gaskkas dili, birrasa, fáttá ja iežas mielladili mielde. Lea vejolaš, ahte máŋggagielat olmmoš ii álo oppa fuobmáge, man gillii son hupmá. Dat albmanus gohčoduvvo gielladiehtagis *kodamolsumin* dahje *kodaid ovttahttimin* (eng. *code mixing / code switching*). Priváhta birrasiin máŋggagielat giellageavadiid ii leat álo vejolaš iige dárbuge stivret. Sámeielat mánáidgárddit ja sámeoahpahus goittotge berrejit leat nu ovttagielat birrasat go beare vejolaš. Dat mearkkaša, ahte **bargit fertejit nagodit dihto muddui bargat máŋggagielat servošiid dábálaš, árgabeaivválaš giellageavadiid ja norpmaid vuostá.**

Manne systemáhtalaš sámasteapmi lea nu dehálaš? Juohke sátni, mii mánáide daddjo riikkagillii, lea dajakeahtes sátni sámegillii, ja dat geahpida máná sámegielat hivvodaga, man galggašii suodjalit ja nannet. Nubbi aspekta lea dat ahte **rávesolbmuid giellageavadat leat ovdagovvan mánáid giellageavadiidda.** Jus mánáidgárdebargit ja oahpaheaddjit čájehit ahte lea ortnegis molsut sámegiela riikkagillii, omd. dalle, go lea hupmu “válttis” fáttáid birra dahje dalle go olmmoš lea váiban, dat signalisere mánáide ahte sámegiella ii leat seamma buorre ja anolaš go riikkagiella. Sámeielat bargit fertejit diđoštít iežaset giellaválljemiid ja daid mearkkašumi. Lea dehálaš, ahte giellaválljema birra hubmojuvvo bargoservošis ja bargiide lágiduvvo skuvlejupmi gielladiđolaš geavadiid birra.

Gielladiđolašvuolta berre sajáiduvvat ásaheavvaid oktasas bargovugiide, bissovaš ja diehttevaš oassin sámegielat mánáidgárde- ja skuvlodoaimmain. Dat ii nappo galgga leat ovttaskas bargi gelbbolašvuoda ja beroštumi, váhnemiid vuordámušaid dahje mánnájoavkku giellamáhtu duohken. Ovttaskas váhnemiin sáhttet leat iešguđetlágan motivašuvnnat válljet sámegielat fáldadaga mánáidasaset. Mánáidgárddit, skuvllat, mánáidgárdebargit ja oahpaheaddjit leat profešsunála aktevrrat sámegielaide sirdimis ođđa buolvvaide. Lea deatalaš ahte mánáidgárddi ja skuvlla giellafilosofija, ulbmilat ja geavadat leat čielgasat sihke oahpaheddjiide, bargiide ja váhnemiidda.

Dalá áiggi goittotge Norgga ja Ruota bealde sámi mánáidgárddiin lea dábálaš geavahit riikkagiela veahkkegiellan mánáiguin. Riikkagielaide geavaheapmái sámi giellafáldadagain leat dávjá guokte ákka. Vuosttaš ágga lea gielladoarjja. Muhtumin ákkastallojuvvo ahte nuppigiela oahppama várás lea buorre doarjut máná vuosttaš giela, ja danne livččii buorre geavahit maiddái riikkagiela sámegielat fáldadagain. Lea áibbas duohta ahte buot gielalaš doarjja ovdánahtta máná giellaočcodeami. **Riikkagiella goittotge dorjojuvvo máná eallimis hui ollu iešguđetge birrasiin, go fas sámegielat birrasat gávdnojit ollu uhcit. Sámeielat fáldadaga ulbmil ii leat doarjut riikkagiela, baicce sámegiela.** Nubbi ágga lea oadjebas biras mánáide. Dávjá ákkastallojuvvo ahte sihkarastin dihte mánáide láđis ja oadjebas birrasa, de lea deatalaš lámčit saji sin nannaset gillii maiddái, ja dan dihte berre mánná beassat geavahit riikkagiela nu movt alces heive buoremusat. Dát sáhtta maiddái leat váhnemiid čielga vuordámuš. **Oadjebasvuoda ja dorvvolašvuoda sáhtta goitge olahit máŋgga lámhái ja giellabirrasa lea vejolaš stivret liekkusvuodain.** Dan birra čuožžu eambbo oasis 4.2.

4.2 Giellabirrasa stivren

Autoritatiiva rávesolbmuid vuostebárran leat ges *miediheaddji rávesolbmot*. Miediheaddji rávesolbmot čájehit ollu liekkusvuoda mánáide, muhto sis fas leat unnán vuordámušat. Jus sis ležžet vuordámušat, de lea álo vejolaš ákkastallat ja rievdadit vuodđoeavttuid. Dát lasiha mánáid birrasii vuorddekeahtesvuoda. Vaikko orruge leame liekkusvuoha go olmmoš ii stivre máná eaige leat makkárga vuordámušat mánáid, omd. giellageavaheami dáfus, de dutkamat čájehit ahte dakkár rávesolmmošrolla ii seamma bures hukse oadjebasvuoda ja buriid oahppaneavttuid mánáide. Dutkamat čájehit ahte go rávesolbmot čájehit áddejumi ja liekkusvuoda mánáid seammás go leat čielga rájít ja vuordámušat, de mánáid hukse iešheanalašvuoda ja iešluohttámuša.

Autoritára rávesolbmot fas gáibidit mánáid ollu, áibbas beroškeahhtá mánáid agis ja láddanmutter, ja čájehit unnán áddejumi ja liekkusvuoda. Sii eai čilge vuordámušaid ja gáibádusaid duogáža eaige atte mánáid vejolašvuoda ovdanbuktit eahpádusa, balu ja eahpesihkarvuoda. Dáinna bajásgeassinvugiin mánáid šaddet unnán iešbirgejeaddjit. *Dodjálas rávesolbmui* eai leat vuordámušat mánáid iige liekkusvuoha, ja sii leat oppalohkáid unnán oinnolaččat mánáid bajásšaddamis. Dakkár rolla ii leat heivvolaš iige sávahahtti bajásgeassin- ja oahppoásahusain.

Giellabirrasa stivren gullá autoritatiiva bajásgeassinvuohkáid, dalle go dat dahkko áddejumiin ja mánáid vuhtiiváldimiin. Dán bajásgeassinvuogi vuodđoprinsihppa lea ahte vuordámušaid galgá čilget ja vuoddušit, dat galget heivet mánáid láddanmutter, ja mánáid galget beassat ságastit vuordámušaid birra. Buot dát prinsihpat láchet saji giellaságastallamiidda, mat sáhttet ovddidit sihke mánáid ja rávesolbmuid gielladiđolašvuoda. Ságastallamiid bokte sáhttet ovttas mánáiguin digaštallat manne lea deatalaš sámmástit. Liekkusvuoda sáhttet olahit go addá mánáid saji muitalit movt son vásiha sámmasteami. Leago váttis sámmástit go ii dovdda buot sániid maid dárbbáša? Dovdágo mánáid balu? Mánggagielat mánáid soitet laktásit iešguđetlágán dovddut iešguđet gielaide ja daid geavaheapmái. Daid dovdduid lea dehálaš dahkat oinnolaččat ja guorahallat, sihke gielladiđolašvuoda geahččanguovllus ja sámmepedagogihka inklusiivvalašvuoda ja mánáid aktiivvalaš rolla dáfus.

Lea deatalaš ahte mánáidgárddiid bargit ja oahpaheaddjit dihtet ahte giellabirrasa stivren ii dagat mánáid dorvvuhisvuoda, muhto baicca doarju mánáid dorvvolašvuoda. Dutkamat leat maiddáid čájehan ahte go sámi nuorat máhttet sámmegiela, de sis lea nannoset čanastat sámi identitehtii, ja dat orru nanneme sin buresveadjima. Sámi mánáid lea nappo buorre oahppat sámmegiela, ja dan son dahká buoremusat jus beassá beaivválaččat leat ovttagielat sámmegiela birra ja go sus vurdojuvvo ahte hupmagohtá sámmegiela. Ásahusat eai berre atnit vuodđun mánáid giellapreferánssaid dakkár dilis go mánáid ii vuos hálldaš sámmegiela nu bures.

Ovttagielat, sámmegiela birra dáfus lea hui mearkkašahhtti dat, galle bargi leat dihto sturrosaš mánáidjoavkkus. Dušše jus rávesolbmot leat doarváid, sii nagodit searvat aktiivvalaččat mánáid stohkosiidda ja doaimmaide ja stivret mánáid sámmasteami. Mađi eambbo mánáid leat iehčanassii, dađi eambbo jáhkehahtti lea ahte sii gulahallet riikkagillii. Bargojoavku deattuha ahte sámi mánáidgárddiin ja skuvladoaimmain galget leat eambbo bargit go riikkagielat doaimmain. Dan ferte doaimmaid lágideaddji ja jođiheaddji váldit vuhtii.

4.3 Árvvoštallan

Gievrras giellamodeallaid definišuvnnas lea árvvoštallan dehálaš oassi. Mánáid giellageavaheapmi galgá jeavddalaččat árvvoštallojuvvot. Árvvoštallama vuodđun lea bargojoavkku defineren ulbmil: produktiiva sámeielat mánát. Go dan galgá árvvoštallat, de ferte jearrat: “Sámástitgo mánát?” Dán jearaldaga berre guorahallat guokte fáktora bokte: 1. mánáid gielalaš návccat, dahjege sin máhttu sámeielas, 2. sin giellaválljen, nappo dat, geavahitgo sii sámeielas produktiivvalaččat iešguđet olbmuiguin ja diliin.

Go sámeielas lea mánájoavkku gulahallangiellan ja mánát duođaid leat produktiiva sámeielagat, de árvvoštallamii boahdá maid liige oassi, mii nannenmodeallain álggu rájes lea árvvoštallama guovddášis: Movt lea mánáid sámeielas? Movt mii sáhttit bargat vai máná giella ovdána? Oamastanjoavkkus ferte ovddemusat bargat dainna ahte mánát sámástit juohke áidna dilis, ja nu ii leat ávkálaš árvvoštallamis deattuhit mánáid giella iešvuodaid ja mánggabealatvuodá ovdal go sámeielas lea mánájoavkku gulahallama ja oahppama reaidun.

Árvvoštallama ulbmil lea addit bargiide reaiduid vai sáhttet bargovugiid rievdat ja heivehit daidda hástalusaid maid vásihit mánájoavkku giellageavaheamis ja gielladáiddus. Árvvoštallama ulbmil ii leat dušše bargiid diđolažžan dahkat das goas mánát eai sámás ja goas de fertejit rievdat bargovugiid. Liikká dehálaš lea dahkat bargiid diđolažžan lihkestuvvama hárrái. Go lea diđolaš dasa maid dahká go mánát sámástit, de sáhtta dan bargovuogi ovdánahtti ja atnit sullasaš bargovugiid doaimmain main mánát eai sámás seamma ollu. Go mánájoavku rievdá, de árvvoštallama bokte čielgasit boahdá ovdan jus giellageavaheapmi ja giellamáhttu mánáid gaskkas rievdá, ja nu sáhttage álo heivehit bargovugiid mánájoavkku hárrái. Vaikko okta bargovuohki lea doaibman ovdal, de ii leat daddjon ahte dat doaibma maidái dalle go mánájoavku rievdá.

Guovddáš jearaldagat oamastanmodealla árvvoštallamis: Leago máná ollen dakkár gielladáiddu dássái ahte sus leat návccat sámástit produktiivvalaččat? Makkár dilálašvuodain mánát lávejit sámástit? Goas buoremusat lihkestuvvat? Goas mánát eai báljo sámás, ja movt sáhttit mánáid giellageavaheami stivret sámeielas guvlui dákkár dilis? Maid mii dahkat riektá? Movt sáhttit rievdat bargovugiid vai lihkestuvvat buorebut?

Guovddáš jearaldagat nannenmodealla árvvoštallamis: Leatgo giellaoahpalaš oasit mat leat rašit mánájoavkku gielas? Movt lea mánáid sátnehivvodat? Adnojitgo riikkagielsáni ollu? Dán árvvoštallama ulbmil lea fuomášuhttit bargiide daid beliid máná gielas maid diđolaččat sáhttet nannet. Jus riikkagiella adnojuvvo ollu mánájoavkkus, de berre vuoruhit oazžut sámeielas gulahallangiellan mánáid gaskkas.

Árvvoštallan lea guovddáš oassi diđolaš giellageavadis danne go dat lea buorre vuohki movt rávesolbmot mánáidgárddiin ja skuvllain šaddet diđolaččat iežaset bargovugiin. Mánát berrejit searvadahttojuvvot árvvoštallamii, dán birra leat čállán eanet kapihttalas 5.2.2.

5. GievrRAS giellamodeallaid ollašuhhtin sámi mánáidgárddiin ja skuvllain: vejolaš bargovuogit

Dokumeanttas leat dál bohtán ovdan gievrRAS giellamodealla guokte beali, organisatoralaš bealit mat fertejit leat sajis, ja diđolaš giellageavadat, maiguin mánáidgárddiin ja skuvllain ferte bargat vai sámegeielat fáladat doaibmá. Dát gullet sámegeieloahpahusa struktuvrralaš eavttuide. Dán kapihttalas bargajoavku guorahallá iešguđet praktihkalaš beliid, mat laktásit gievrRAS giellamodeallaid ollašuhhtimii. Oahpaheddjiin ja mánáidgárdebargiin lea metodafriddjavuohta, dat mearkkaša ahte ieža besset mearridit makkár bargovuogiid áigot geavahit. Dát kapihtal doaibmá inspirašuvdnan ja das leat ovdamearkkat movt sáhttá bargat.

5.1 Mánáid sirren gielladili mielde

Sámegeielat mánáidgárde- ja oahpahasdoaimmaid ulbmil lea fállat juohke mánnái gievrRAS giellafáladaga dakkár dásis, mii heive su duogázii ja dárbuide. Oktageardánis prinsihppa lea ahte **mánná ferte álo fidnet vehá eambo go maid son máhttá: giellafáladat ii galgga leat sutnje menddo álki, muhto ii menddo váttisge.** Dego mánggii lea namuhuvvon, sámemánáid duogázat ja dililit molsašuddet sakka. Iešguđet guovlluin ja iešguđet giellajoavkkuin leat hui iešguđetlágan dililit, muhto nu leat dávjá maiddá ovtta ja seamma guovllus. Lea hui mihtilmas dilli, ahte oassi mánáin hupmet sámegeiela ruovttugiellan ja geavahit giela produktiivvalaččat, ja fas muhtun mánáin ruovttus hállujuvo eanaš dahje dušše riikkagiella, ja máná sámegeiela máhttu lea eanaš reseptiivvalaš dahje váilu oalát. Dalle okta oktasaš sámegeielat joavku ii fála juohke mánnái buoremus vejolaš diliid ovdánit sámegeielas iežas dási mielde. Dat soaitá lihkestuvvat jus joavkkus leat nu ollu bargit, ahte lea vejolaš sihkkarastit juohke mánnái sámegeielat fáladaga ja doarjaga individuálalaččat. Praktihkas dilli lea goittotge dávjá dakkár, ahte eai leat doarvái návccat jámma váldit vuhtii juohke máná, baicce giellafáladaga ferte lágidit heajumus gielladáiddu mielde, ja dalle nanu sámegeielat mánát eai oaččo doarvái doarjaga ja hástalusas iežas ovdáneapmái. Seamma fuones molssaeaktu lea jus giellafáladat lea menddo gáibideaddji daidda mánáide, geaid gielladáiddu ii leat vel nanus ja produktiivvalaš, ja sii duššástuvvet ja bázáhallet.

Dárbu fysalaččat sirret ja gáibádus váhnemiin fysalaččat sirret dán guokte mánnájoavkku badjána go giellafáladat ii doaimma, go mánát geavahit riikkagiela sámeoahpahasas. Jus dakkár dilis ii sirre, de nannenjoavkku mánát maid dárustišgohtet. Jus lihkestuvvá oamastanjoavkku mánáid giela molsut, de sirren ii oba šattage čuolbman, ja dalán go dainna lihkestuvvá, de sáhttá sirrema loahpahit. Dakkár dilis go riikkagiella lea oamastanjoavkku mánáid gulahallangiellan mánáidgárddis dahje skuvllas, de lea buoremus lágidit guokte sierra sámegeielat joavkku mánáid gielladiliid mielde. GievrRAS giellamodeallaid dáfus dat mearkkaša ahte seamma mánáidgárddis dahje skuvllas leat sihke joavkkut, main geavahuvvo oamastanmodealla, ja joavkkut, main geavahuvvo nannenmodealla. Suomabealde dakkár modealla doaibmá mánáidgárde dásis dan bokte, ahte leat guokte sierra tiippa sámegeielat mánáidgárdejoavkku: 1) giellabeasit daidda geain ii leat sámegeiella ruovttugiellan dahje muđuid vel nanu sámegeiela dáiddu, ja 2) eatnigielaidda dárkkuhuvvon sámegeielat joavkkut. Goappáge kategoriijas mánáidgárddi bargit hupmet mánnáiguin dušše sámegeiela, muhto giellafáladaga dásis lea heivehuvvon mánáid gielladási mielde. Giellabeasis geavahuvvo giellalávgunmetodihka: mánáide

hubmojuvvo čielgasit, guovddáš sánit ja frásat geardduhuvvojit jámma, veahkkin leat mimihkka ja govat. Eatnigielaiguin fas lea ee. vejolaš geavahit molsašuddi ja rikkis sámegiela álggu rájis, go sis jo leat gielalaš vuoddonávccat, maid ala sáhtta hukset mánggabealat gielladáiddu. Nubbi guovddáš erohus laktása mánáid sámasteapmái. Eatnigielat mánáin sáhtta ja galga vuordit produktiivvaláš sámasteami sihke ráves olbmiguin ja gaskaneaset álggu rájis. Giellabeasis fas lea dábalaš ahte mánát hupmet álggus dušše riikkagiela, ja rávesolmmoš de bargá dainna ahte máná oahppá sámegiela ja sámástiŋgohtá.

Dego mii leat deattuhan, sihke oamastan- ja nannenmodealla ulbmil lea máná produktiivvaláš sámegiela máhttu. Mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid ferte láchit dan vuodul, ahte mánáidgárdeáigodaga maŋŋá máná hupmá sámegiela produktiivvaláččat. Jus dat doaibmá, skuvllas ii leat šat dárbu sirret mánáid ruovttu gielladili mielde, nannenmodealla galggašii de heivet buohkaide.

Skuvllas ferte leat plána dakkár diliid várás, jus nannemodealla mielde doaibmi skuvlaluohkkái boahotá ovttaskas máná, guhte ii máhte sámegiela ollinge dahje seamma dásis go earrásat. Dálá áiggi geavvá praktihkas dávjá nu, ahte dilli gártá ovttaskas oahpaheadjái čoavdinláhká, ja ahte son hupmagohtá dan ovttaskas oahppái riikkagiela, ja sáhtta gaskkohagaid olles luohkkái hupmat riikkagiela. Nu ii galgga leat. Váikkuha oalle negatiivvaláččat olles mánájovkui, jus oahpaheadji geavahiŋgohtá riikkagiela. Dat iige doarjjo riikkagielat máná sámegiela oččodeami ja enkulturerema ja soaitá šaddat sutnje hui lossadin. Čovdosiid ferte gávnnahit olles skuvlla dásis. Lea vejolaš ahte riikkagielat oahppái fállujuvvo sierra sámegiela oahpahuš dahje ahte jovkui váldojuvvo persovnnalaš veahkkebargi, gii jámma veahkeha ja doarju su gielaláččat. Jus dakkár oahppit leat ollu, buoremus soaitá leat lágidit sidjiide sierra joavkku, man ulbmilin lea omd. ovtta lohkanjagi siste buvttadit dakkár sámegiela dáiddu, ahte máná sáhtta sirdásit sámegiela luohkkái.

Mánáid sirren guokte sierra sámiejovkui sáhtta boktit dovduid omd. váhnemiid gaskkas. Váhnemat soitet loavkašuvvat, jus sin máná evttohit bidjat oamastanjovkui go fas sin jurdda lea, ahte máná máhtta sámegiela. Guokte sierra joavkku vuogádaga ferte plánat vuđolaččat ja dan dárbbu ferte máhttit ákkastallat servodatlaččat. Dat ii galgga leat makkárga árvoválljen iige identitehtagazaldat, dat ii mital geange sápmelašvuodas iige meroštala máná gelbbolašvuodá. Dat lea baicce praktihkalaš vuohki doarjut juohke ovtta sámemáná su iežas dárbbuid ektui ja dainna lágiin nannet sámegiela servodagas.

5.2 Gielladiđolaš barggu álggaheapmi giellafálaldagain

Guokte goabbatlágan mánájoavkku gáibidit guokte goabbatlágan bargovuogi. Sámis ii leat leamaš diđolašvuohka dan hárrái ahte dát guokte mánájoavkku dárbbušit goabbat bargovuogi jus galget seamma mihtu olahit. Mii leat mángii bargan riikkagielat ja sámegiela mánáiguin seammalágán bargovugiiguin. Boađus lea ahte mánát riikkagielat ruovttuin eai leat šaddan produktiiva sámegielaiguin, ja dán láhká lea riikkagiella vuoitán saji sámi mánáidgárddiin ja luohkáin, maiddá sámegiela mánáid gaskkas. **Go mánát, geat juo sámástit ruovttus, bohtet sámegiela mánáidgárdái dahje skuvlii, de sii jotket sámasteamis doppe jus earát maid sámástit,** muhto riikkagielat mánát eai sámás dušše dainna go gullet sámegiela iežaset birra. **Oamastanmánáid hárrái fertejit rávesolbmot diđolaččat bargat vai máná galgá oahppat sámegiela, ja rievdadit máná giellageavaheami.**

5.2.1 Movt álggahit gielladiđolaš barggu nannenmodeallas

Máná gielalaš doarjun ja ovdánahttin lea bastevaš proseassa. Nugo ovdal leat namuhan, de galggašii máná gielalaš fáladat álo leat veahá alit dásis go su gielalaš návccat. Go máná sámasta produktiivvalaččat, de lea bargun nannet ja viiddidit su gielalaš máhtu ja áddejumi. Nannenmodealla lea jurddašuvvon mánáide geain lea sámegiella ruovttugiellan. Vaikko mánát oččoditge sámegiella lunddolaš dilálašvuodas, de leat sámegiella áitatvuloš gielat. Sámegiellaid sajádat ruovttugiellan lea geahnohuvvan ođđaáiggis, go riikkagielat ožžot coavcci min árgabeaivvis iešguđetlágan elektrovnnalaš rusttegiid bokte, nugo TV, dihtora, dihtordulbosiid ja dihtorspealuid. Áigi mii ovdal geavahuvvui oalát sámegiella gulahallamii, geavahuvvo dal maiddá riikkagielat sisdoalu geahččamii ja guldaleapmái. Nannenmodeallat fertejit dán servodatrievdama váldit vuhtii. Giella ii berre šat adnojuvvot nu diehttelassan ahte dasa ii dárbbas láchit sáji iige plánaid. Maiddá nannenmodeallas fertejit leat giellaplánat ja giellapolicy, mii muitala makkár sadji *sámasteamis* lea, ja mii vurdojuvvo mánáid giellaovdaneamis. Giellaplána berre maiddá muitalit movt mii vuostáiváldit mánáid geain ii leat sámegiella ruovttugiellan, ja makkár giellačuovvuleami sii ožžot vai olahit produktiivvalaš sámegiellamáhtu, ja movt giellafáladat bargá vai riikkagiella ii oaččo coavcci gulahallangiellan.

Gielladiđolaš bargovuohki gáibida ahte bargit árvvoštallet sihke iežaset ja mánáid sámegiella geavaheami. Nannenfálaldagain sáhtá vuordit ahte sámegiella lea juo gulahallangiellan mánáid guovdu. Lea goitge dehálaš ahte oahpaheaddjit, ja eará bargit, čađat árvvoštallet leatgo arenat dehe áiggis, go riikkagiella dattege lea geavahusas, omd. go gehččet youtube, olgun, spábbačiekčamis dehe eará falástallandoaimmain, dahje orru muhtun mánáin riikkagiella vuotime gulahallangiellan. Dasto ferte geahččalit gávdnat vugiid movt viiddidit sámegiella geavaheami maiddá dán dilálašvuodain. Rávesolbmot fertejit ieža leat ovdagovvan, ja sii fertejit ráhkanit sámástit áššiid birra mat TV:s ja Youtubes gullojit aivve váldogiellaide, ja fáttáid birra main ieža geavahit ollu riikkagiella sániid. Rávesolbmot fertejit maid sihkkarastit ahte olgodoaimmat leat buorit giellabirrasat, ja ahte mánát olgun maid besset oččodit ođđa sániid ja geavahit sámegiella. Sámegiella geavaheami viiddideapmi gáibida ahte rávesolbmot servet mánáid doaimmaide, erenoamážit dakkár diliin go oidnet ahte riikkagiella vuotá.

Rávesolbmot leat giellaovdagovvan mánáide. Sin bokte mánát ohppet giella ja dan makkár meannudeapmi lea dohkálaš go sámasta. Vaikko nannenmodeallas lea vuorddehahtti ahte mánát leat ollu oahppan ruovttus, de lea goitge nu ahte giellafálaldaga bokte mánát galget nannet ja viiddidit maid leat oahppan. Giellafálaldaga rávesolbmot berrejit diđolaččat bargat iežaset giellageavahemiin, earret eará hárhallat hupmat čielgasit. Lea maid mávssolaš ahte sii čuvvot daid giellageavahanprinsihpaid maid giellafálaldagas áigot oahpahit mánáide, ja nu maiddá unnidit riikkagiella sániid geavaheami sámasteamis. Muhtumin gullá olbmuid šuoŋkiheame ahte ovdalhan leat maiddá seaguhan riikkagiella ja sámegiella. Manne mii galgat dán áigge váruhit nu sakka das? Lea duohta ahte ovdal leat maid geavahan riikkagiella sániid ođđa áššiide, omd. keskus, senter, formannskáhppi, ja muhtun dákkár sánit gávdnojit maiddá boares sátnegirjjiin. Giellaplánema ja normerema bokte mii leat goit ožžon sadjái sámegiella sániid ollu áššiide, nugo guovddáš ja ovdagoddi, ja riikkagielaid sánit leat dađistaga báhcán eret beaivválaš geavahusas. Otná dilis gullojit maiddá riikkagielaid sánit geavahusas dalle go sámegiella leat vástideaddji sánit. Go rávesolbmot válljejit

riikkagielaid sáni eaige baicca sámegiel sáni, de dat sáhtá leat juogalágan stiilaášši mii lea rávesolbmo válllejumi duohken. Jus rávesolbmot dávjá válljejit dáinna lágiin, de sáhtá geavvat nu ahte mánáin gártá nu unnán vásáhus sámegiel sániiguin, ahte sámegiel sátni ii oba ohppojuvvoge. Sámi giellafálaldagaid mihttuhan lea nannet máná giela, maiddá su sátnevuorkká. Danne dákkár giellaseaguheami berre garvit. Oahpaheaddjit ja bargit sáhttet searválaga ohcat sámegielsániid daidda doahpágiidda maidda geavahit riikkagiela sániid, ja dáinna lágiin viiddidit maiddá iežaset sámegielgeavaheami.

Diđolaš giellabargu nannenmodeallas eaktuda ahte oahpaheaddjit ja bargit dihtet makkár giellaohpalaš bealit leat hearckit mánáid gielas, ja dárbbasit liigefuomášumi. Lea maid dehálaš atnit muittus ahte muhtun giellaráhkadusaid riikkagielat dorjot, omd. ahte lea morfologalaš erohus gaskkal vearbbaid vássánáiggi ja dálá áiggi. Muhtun giellaráhkadusaid riikkagielat fas eai doarjjo, ja dat gáibidit deattuheami. Jus riikkagielat leat dáro- dahje ruotagiella, dat eai doarjjo erohusa gaskkal nominatiivva ja akkusatiivva, namalassii ahte lea erohus gaskkal “mielki” ja “mielkki”, “čáhci” ja “čázi”. Riikkagielat maid eai doarjjo guvttiidlogu pronomeniid ja vearbahámiid (“moai”, “doai”, “soai”). Dalle lea dehálaš giellafálaldagain sihkarastit mánáide doarvái vásáhusaid dákkár ráhkadusaiguin.

Gielladiđolaš bargu nannet giellalaš ráhkadusaid mánáid gielas ovddida maid mánáid obbalaš giellaovdáneami. Dat viiddida máná sátnevuorkká ja dat nanne mánáid konteavsttahas giela (giella mii gieđahallá áššiid mat eai leat dás ja dál). Sihke sátnevuorká ja konteavsttahas giella leat dárbbaslaččat skuvlaagis go mánná dađi mielde galgá oahppagoahtit lohka bokte. Gielladiđolaš bargu maid nanne máná muitalandáiddu ja dáiddu ovdanbuktit iežas jurdagiid. Mánát berrejit vásihit mánggabealat giellabirrasa, gos sii ieža maid galget oassálastit ságastallamiin sihke dálá áiggi, vássán áiggi ja boahhte áiggi birra, gos vurdojuvvo ahte sii sihke vástidit ja jerret, guldalit ja muitalit. Mánáidgárddiin berre muitit ahte mánát galggašedje oažžut nu buori vuodá sámegielas ahte nákejit oahppat sámegiela bokte. Dat mearkkaša ahte sii áddejit maiddá dalle go hubmojuvvo áššiid birra mat eai dáhpáhuva dás ja dál, ja ahte máhttet muitalit iežaset jurdagiid birra nu, ahte nubbi olmmoš dan ipmirda.

5.2.2. Movt álggahit gielladiđolaš barggu oamastanmodeallas

Oamastanjoavkku mánáid váhnemiin ii leat ollu sámegielmáhttu, nu ahte jus mánná galgá šaddat sámegielagin, de dáinna ferte mánáidgárde dahje skuvla bargat. Váhnemat leat válljen sámegielat fálaldaga mánáidasaset ja dáinna lágiin čájehit ahte sii háliidit ahte mánná galgá sámegielagin šaddat. Oamastanjoavkku hárrái lea danin hui dehálaš ahte váhnemiidda čilgejuvvo dárkkilit mii lea mánáidgárde ja skuvlla bargu: jus galgá nagodit hábmet ovttagielat sámegielat birrasa, de dat mearkkaša dan ahte mánát eai ieža beasa válljet makkár giela háliidit hupmat mánáidgárdis dahje skuvllas. Rávesolbmuid dehálaš bargun lea baicca stivret mánáid giellageavaheami vai mánát sámástižohtet. Go váhnemat dihtet makkár giellageavadat mánáidgárdis leat, de sis lea alddiineaset vejolašvuhta ovdal juo árvoštallat heivego dat sin bearrašii, ja válljet eará fálaldaga jus ii heive. Giellaservošiidda addá diehttevašvuoda go sámegielat mánáidgárde- ja skuvlafálaldagain leat čielga giellalaš mihtut ja bargovuogit, mat eai rievddat váhnenjoavkku molsašuddi vuordámušaid mielde. Lea erenoamáš deatálaš ahte sámegielat fálaldagat nákejit bisuhit ovttagielatvuoda ja čilget váhnemiidda manne dat bissu nu. Bargit fertejit dovdat giellaválljema prinsihpaid dan mađe bures ahte nagodit jeđđet ja doarjut vuorjašuvvan váhnemiid almmá rievdatkeahttá ovttagielatvuoda.

doaimmaid dahje lanjaid gos buohkat galget sámástit, ja go mánát sámástit dain doaimmain dahje lanjain, de baicca viiddidit sámasteami eará doaimmaide dahje lanjii. Dáinna lágiin sámasteami ráddje čielgasit álggus, ja de viiddida maŋŋel go mánát sámástišohtet. De rávesolbmot besset hui diđolaččat bargat giellamolsumiin vassis áiggi, ja duođaid bidjat návccaid dasa ahte rievdadit mánáid giellageavaheami. Dákkár bargovugiin rávesolbmot šaddet hui diđolažžan iežaset bargovugiid hárrái. Mánáide šaddá maid vejolaš lihkestuvvat sámasteamiin, go galget álggus sámástit ráddjejuvnon bottuin, ja easka go leat hárráan sámástit ja hálldašit dan, de viiddiduvvo sámasteapmi. Go galgá välljet doaimmaid main álgá molsut giellageavaheami riikkagielas sámegillii, de lea vuogas välljet doaimmaid main eanas sámegiela bargit sáhttet oassálastit. Lea maid vuogas välljet doaimmaid mat mánáid mielas leat suohttasat, dahje doaimmaid mat leat seammaláganat juohke beaivvi. Skierre ovdaskuvllas Jielleváris dahke Stina Negga, Gudrun Kuhmunen ja Erika Jannok jagi 2019/2020 oktasaš iđdesborramiid dakkár ovttagiela sámegiela doaimman, mas buohkat galge sámástit ja mas bargit diđolaččat stivrejeda mánáid giellageavaheami. Mánáid mánáidgárddis buoremusat lihkestuvvet giellageavaheamiin juste borranbottuin, ja Skierris ledje nu vuohkkasit bidjan liige deattu sámegillii jur beaivvi álggus, juste vai mánát joatkkášedje sámasteamiin go ledje beaivet dainna álgán.

Mánáid berre maid searvadahttit árvvoštallami: “sámasteimmetgo?”. Dákkár ráddjejuvnon doaimmaid maŋŋel lea maid dehálaš ahte mánát besset mielde árvvoštallamis. Dáinna lágiin beassá rávesolmmoš láidet ja veahkehit mánáid lihkestuvvama guvlui, go mánát eai leat sámástan, ja go leat sámástan, de besset maŋŋil ávvudit lihkestuvvama. Ságastallamiidda gielalaš ulbmiliid, dovduid ja árvvoštallama birra berre dávjá láchit saji, vai dat álo leat ságastanfáddán mánájoavkkus. Ná sihkkarastá ahte mánát ožžot oasi diđolaš giellageavadiidda ja leat ieža mielde dahkame sámegiela gulahallangiellan.

Go oamastanjoavkku mánát sámástit, ja atnet sámegiela sihke oahppama ja gulahallama reaidun, de bargagohtá vugiiguin mat gullet nannenmodellii. Vaikko mánát dalle sámástitge, de ferte goitge joatkit árvvoštallamiin, vai dakkaviđe fuomáša jus riikkagiella fas vuotigohtá saji mánájoavkkus.

5.2.3 Ságastallanstrategiijat

Ságastallanstrategiijat stivrejit ságastallama giellaválljema, daid bokte bohtet ságasteddjiid sávaldagat ja vuordámušat giellaválljemii ovdan. Ságastallanstrategiijat stivrejit ná giellaválljema, ja sámi konteavsttas de juogo ávžžuhit geavahit sámegiela dahje garvit sámegiela geavaheami. Ságastallanstrategiijat juhkkovit guovtti oassái: ovttagiela ságastallanstrategiijat ja guovttegiela ságastallanstrategiijat. Ovttagiela ságastallanstrategiijat váikkuhit dasa ahte rávesolmmoš ja máná atniba ovttá giela ságasteami, goappašagat sámasteaba, go fas guovttegiela ságastallanstrategiijat váikkuhit dasa ahte ságastallamis leat anus guokte giela. Dábálaččat rávesolmmoš sámásta ja máná fas vástida riikkagillii, dahje rávesolmmoš maid molsu giela sámegiela ja geavahišgohtá riikkagiela. Go Sámis áigu sosialiseret sámi mánáid hupmat sámegiela, de lea dehálaš diđolaččat geavahit ovttagiela ságastallanstrategiijaid. Jus atnit guovttegiela ságastallanstrategiijaid de láchit dili dasa ahte mánát geavahit riikkagiela. Ságastallanstrategiijaid lea lunddolaš diđolaččat atnit oamastanjoavkku mánáid hárrái dan muttus go sii leat oččodan giela doarvái vai nagodit sámástišohtit. Lea maid vuogas geavahit nannenjoavkku mánáid hárrái, dalle go dat atnet riikkagiela sániid sámástettiin, dahje jus máná láve välljet riikkagiela vaikko máhttáge

sámegiela. Čuovvovaš tabeallas leat muhtun ovdamearkkat ságastallanstrategiijain. Dat gustojit rávesolbmá ja máná ságastallamiin iešguđet oktavuođain, eai dušše mánáidgárráidn ja skuvllain. Buot strategiijat eai heive buot oktavuođaide; ee. in ipmir -strategiija ii sáhte geavahit oamastanmodeallas goittotge ovdal go mánát leat oččodan produktiivvaš sámegiela.

Ovttagielat ságastallanstrategiijat

– váikkuhit dasa ahte goappašagat, sihke rávesolmmoš ja mánná, sámasteaba

In ipmir -strategiija

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš ille ipmirda.

Árvádallan

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš árvádallá maid mánná lea dadjan. Sáhtta maid veahá boastut árvidit.

Reageren sániiguin

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš dahká sániiguin čielggasin, ahte son vuordá sámegiela. Dat soaitá leat ee. “Maid?” “Muittátgo man gillii mii dáppe hupmat?” “Dajamat dan sámegillii!”

Reageren geahčastagain

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš buktá geahčastagain ja mimihkain albmosii, ahte juoga ii leamaš sajis.

Veahkehanstrategiija

Rávesolmmoš veahkeha máná sámástišgoahtit nu, ahte álggaha sáni dahje cealkaga álggu sámegillii ja diktá máná joatkit.

Gearduheapmi

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš gearduha dan maid mánná dajai sámegillii. (Dát vuohki lea jur ovttagielat ja guovttegielat strategiijaid gaskkas, vuohki ii váikkut bures máná giellaválljemii, dat ii stivre máná sámasteami guvlui, iige dat láže dili riikkagillii ságastit)

Joatkinstrategiija

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš dušše joatká ságastallama ja vástida sámegillii. (Dáinna vugiin rávesolmmoš čájeha mánáii ahte “mun sámástan ja don fas dárustat ja dat lea juste nu go galgá”.)

Giellahilgunstrategiija

Go mánná hupmá riikkagiela de rávesolmmoš maid hilgu sámegiela ja hupmagoahtá riikkagiela son maid. (Mánná lea de atnán ovttagielat ságastallanstrategiija mas riikkagiella lea máná ulbmilgiella, ja ná lea máná stivren rávesolmmo geavahit riikkagiela.)

Guovttegielat ságastallanstrategiijat

– váikkuhit dasa ahte sihke riikkagiella ja sámegiella leat anus, dahje dasa ahte riikkagiella šaddá ságastallama gulahallangiellan

Go galgá mánáid giellabirrasa stivret, de lea dehálaš ahte rávesolmmoš lea diđolaš ságastallanstrategiijain ja geahččala atnit in ipmir -strategiija dahje árvádallanstrategiija, ja dáid bokte diđolaččat stivret mánáid giellaválljema. Jus rávesolmmoš ii leat diđolaš, de sáhtá diehtemeahttunvuodas atnit guovttegielat strategiijaid, dábálaččat joatkinstrategiija. Dat váikkuha dasa ahte mánáid oažžu dieđu ahte lea doarvá buorre jus son atná riikkagiela, vaikko ulbmil leage ahte mánáid maid galget sámástit, ja rávesolmmoš geahččala mánáid produktiiva sámegeielatvuodá nannet.

Go rávesolmmoš diđolaččat atná ovttagielat ságastallanstrategiijaid, de fertet dahkat dán autoritatiiva vugiin: liekkusvuodá čájehit seammás go geahččala stivret ságastallama giellageavaheami. Rávesolmmoš ii sáhte ovdanbuktit mánáid ahte ii gille mánáid gulahallat go mánáid atná riikkagiela, dat lea autoritára vuohki man bokte rávesolmmoš hilgu mánáid. Autoritatiiva vugiin rávesolmmoš čájeha mánáid ahte son duođaid dáhttu gulahallat mánáid, seammás go čájeha mánáid ahte dáhttu gulahallat sámegeiela bokte. Ovttagielat riikkagielat olbmot atnet álo ovttagielat ságastallanstrategiijaid go ságastit sámegeielat mánáid.

Sámegeielat rávesolmmoš sáhtá dáinna lágiin diđolaččat atnit ságastallanstrategiijaid stivret mánáid giellaválljema, vai mánáid sámástit eaige ane riikkagiela gulahallamii. Nu go mii leat ovddabealde namuhan, giellabirrasa stivremis lea guovddázis dat, ahte mánáidjoavkkus leat doarvá bargiresurssat - ja kánske bargiid lassit vel eará sámegeielat doarjjaolbmot. Dan lea hui dehálaš váldit vuhtii sámegeielat fáldadaga plánedettiin ja lágidettiin.

6. Gievrras giellamodeallaid bargjoavkku barggu čoahkkáigeassu

SáMOS-prošeavtta gievrras giellamodeallaid bargjoavku lea guorahallan dan, movt mánáid ja nuoraide Sámis sáhtá ja galgá fállat mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid gievrras giellamodeallaid bokte. Gievrras giellamodeallat leat Sámis vealtameahtumat, go mánáidgárde- ja skuvlafáldagaid ulbmilin lea, ahte mánáid sámástit produktiivvalaččat ja ohppet maidáid čállit sámegeilli. Vuosttaš oassi guorahallamis lea lohkanláhkáid dokumeanttas “Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat”. Das mii leat ovdanbuktán giellamodeallaid gielladutkiid Colin Baker ja Jon Todal bargguid vuodul, ja evttohan movt daid modeallaid sáhtá ain ovdánahttit ja heivehit sámiiid diliide. Dokumeanttas bohtet ovdan modeallaid namahusat: **oamastanmodealla ja nannenmodealla**, mat leat gievrras modeallat, ja **goaikkanasmodealla**, mii lea geahnohis modealla. Tabeallahámis leat čájehuvvon iešguđet modeallaide váikkuheaddji fáktorat: geasa dat leat oaivvilduvvon, mii lea daid mihttu, movt modealla ollašuvvá ja mii lea vuorddehahti boadus. Bargjoavkku barggu vuoddu lea leamaš dat, ahte **sámemánáid- ja nuoraide giellafáldagaid mihttun fertet leat produktiivvalaš sámegeielatvuodta**: dakkár gielladilli, ahte mánáid lea njuovžilis sámegeiela, sii geavahit giela spontánalaččat iešguđet diliin sihke oahppama ja gulahallama reaidun, ja máhttet áiggi mielde maidáid čállit sámegeiela. Dasa lea vejolaš ollet dušše gievrras giellamodeallaid bokte. Dokumeanttas mii leat deattuhan ahte gievrras giellamodeallaid ollašuttima dáfus hui dehálaš leat **diđolaš giellageavadat nappo gielladiđolaš plánen ja bargovuogit, mas oassin lea fáldadaga bohtosiid jeavddalaš árvvoštallan ja fáldadagaid organisatoralaš bealit dego bistu, nappo joatkevašvuodta**. Dálá sámegeielat fáldadagain dat fáktorat eai dávjá ollašuvva. Mii oaidnit ahte dat lea stuorra siva dasa,

ahte sámi mánáidgárddiid ja sámeoahpahusa gielalaš bohtosat eai eisige álo leat dan dásis go sámeservodat dárbbasivččii ja vuorddášii.

Dán nuppi bargodokumeanttas bargojoavku lea guorahallan gievrras giellamodeallaid dárbbu ja ollašuhttima vuđolaččabut ja praktihkalaččat. Duogášoasis leat govvejuvvon sámemánáid dálá gielladilit ja gielalaš dárbbut: manne lea nu dehálaš giddet fuomášumi sámi mánáidgárddiid ja sámeoahpahusa modeallaide ja bargovugiide. Logus “Gievrras giellamodeallaid organisatoralaš bealit” mii leat guorahallan fáktoriid, mat gusket giellafálaldaga lágideapmái, organisatoralaš beliide. Hui dehálaš lea eaiggátrolla dahjege doaimmaid lágideaddji ollislaš ovddasvástádus. Mii deattuhtit dan, ahte **sámegiela mánáidgárde- ja skuvladoaimmat galget plánejuvvot, koordinerejuvvot ja árvoštallojuvvot institušunnalaš ja struktuvrralaš dásis**. Ollislaš ovddasvástádus ii galgga leahkit ovttaskas bargis iige váhnemis, dat galgá leahkit eaiggádis. Organisatoralaš áššin ovdanbuktojuvvojit maiddá giellafálaldagaid namahusat ja dat, movt iešguđet giellamodeallat leat kontinuma, man juohke muttus fálaldaga sáhtta gievruahttit.

Dán dokumeantta njealját logus čilgejuvvojit dat prinsihpat, maid vuđul sámegiela mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid ferte ollašuhttit. Manne lea nu dehálaš ahte biras ja giellaválljen lea ovttagielat, sámegiela? Movt dasa lea vejolaš ollet mánáiguin ja nuoraiguin? Manne doaimmaid galgá árvoštallat ja maid das galgá váldit vuhtii? Mii deattuhtit ovttagielatvuđa dárbbu: sámemánáide ja -nuoraide ferte fállat nu **ovttagielat, sámegiela birra** go vejolaš, rávesolbmot fertejit leat **giellaválljemiin hui systemáhtalaččat**, ja olles sámegiela fálaldaga vealtameahtun eaktu lea **giellabirrasa stivren**. Min váldočuočuhus lea dat, ahte **mánáid produktiivvalaš sámegiela dáidu eaktuda ovttagielat, sámegiela birra**. Ovttagielatvuđa huksen mánggagielat servošis fas eaktuda diđolašvuđa ja návccaid, go riikkagielaid deaddu lea nu garas ja go das ferte dihtoláhkái bargat mánggagielat servošiid dábálaš, árgabeaivvalaš giellageavadiid ja norpmaid vuostá.

Dokumeantta viđat logus leat eambbo praktihkalaš ávžžuhusat dahje evttohusat gievrras giellamodeallaid, dahjege nannen- ja oamastanmodeallaid ollašuhttima várás. Mii guorahallat dan, movt **soaita leat dárbbaslaš sirret mánáid iešguđet joavkkuide sin gielladuogáza mielde**. Dat lea gažaldat, masa laktásit ollu organisatoralaš ja praktihkalaš bealit ja sensitiivvalašvuhta. Mii maiddá guorahallat sierra vuolleloguin dan, movt galgá álggahit barggu mánáiguin oamastanjoavkkus ja nannenjoavkkus. Loahpas guorahallojuvvojit ságastallanstrategiijat, mat gusket goappáge jovkui. Váldofuomášupmi ságastallanstrategiijaid olis lea dat, ahte **mánáid ja nuoraid giellaválljema lea vejolaš ja dárbbaslaš stivret, muhto dat ii leat álki, ja dat gáibida gielladiđolaš strategiijaid**. Daid heiveheamis, dego earáge gievrras giellamodeallaid ollašuhttimii laktáseaddji beliin, lea vealtameahtun doarjut mánáidgárde- ja skuvlabargiid. Sidjiide ferte fállat jeavddalaš skuvlejumi ja ságastallanarenaid, ja sidjiide ferte láchit dakkár bargodiliid, main sii nagodit buoremus lági mielde sirdit ja nannet sámegiela.

Mis Sámis lea dán áiggi eambbo diehtu giellaoččodeami ja -sirdima birra go goassige ovdal. Danne mis leat buoret vejolašvuđat lihkostuvvat sámegielaid nannemis ja ealáskahttimis go ovddit buolvvain. Birra máilmmi lea čájehuvvon ahte vaikko áitatvuloš eamiálbmot- ja unnitlogugielaid sirdin mánáid produktiivvalaš giellan lea gáibideaddji, dat lea goitge vejolaš jus bargá gievrras giellamodeallaiguin. Gievrras giellamodeallaid bokte mii bajásgeassit boahttevaš sámegiela sohka buolvaid.

